

## NOR KAO SVENARODNI RAT

Opređeljujući se za borbu za dalekosežne političke ciljeve u uslovima okupacije zemlje, KPJ je ujedno utvrdila i polaznu osnovu za rješavanje suštinskih problema u oblasti vojnog djela. Tu je na najneposredniji način izražen poznati odnos između politike i rata, između političke platforme i strategije.

Ostvarenje dalekosežnih ciljeva — oslobođenja zemlje i obezbjeđenja društvenog preobražaja — pretpostavljalo je vođenje rata do konačne pobjede. Rješenje tog zadatka — pokretanje i razvijanje narodnooslobodilačkog rata — prožimalo je cjelokupnu aktivnost KPJ od aprilskih dana 1941. godine pa do posljednjih bitaka na jugoslovenskom ratištu.

Razumije se da je prvi uslov za ostvarivanje takve koncepcije bio mobilizacija ljudskih i materijalnih snaga naroda u oružanu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika. Sva složenost rješavanja ovog zadatka proizilazila je iz međunarodnih i unutrašnjih uslova nastalih poslije aprila 1941. godine. Sile fašističke osovine bile su tada na vrhuncu vojne moći. Velika Britanija jedva je odoljevala njemačkoj agresiji, a u junu 1941. glavnina njemačkih oružanih snaga počela je napad na Sovjetski Savez, postizući u prvom naletu uspjehe koji su u početnoj etapi značili trijumf strategije »blickriga«. Tek je predstojala iznenadna i u prvoj etapi takođe uspješna agresija Japana na dalekom istoku i angažovanje SAD u ratu. To je bio period u kojem se Hitlerov »novi evropski poredak« činio veoma solidan i još ničim ugrožen. U okupiranim zemljama jedva da se zapažala akcija snaga pokreta otpora. Jugoslavija, razoružana i raskomadana, bila je čvrsto posjednuta krupnim snagama dijelova operativne vojske okupacionih sila, specijalnim posadnim trupama, policijom i žandarmerijom.

U takvim uslovima nije moglo biti ni riječi o jurišu na osnovne pozicije neprijatelja. Jedini oblik oružane borbe koji je nudio uslove za početne uspjehe, pa time i za mobilizaciju sve širih masa naroda,

mogao je biti partizanski rat. Za takav oblik oružane borbe KPJ se opredijelila i pripremala odmah poslije aprilskog rata. Otud, čim je pala odluka o početku oružanih akcija, već pripremljeni partizanski odredi stupili su u akciju koja je u toku istog mjeseca zahvatila najveći dio zemlje.

To je bilo prirodno, jer je partizanski rat — to je nesumnjivo kazivalo i iskustvo i vojna misao — bio jedino mogućni oblik uspješne oružane borbe. Međutim, taj oblik oružane borbe nije mogao biti sam sebi svrha. Pred KPJ na vojnom planu postavljalo se pitanje: kako primjenom partizanske organizacije i taktike obezbijediti pokretanje ustanka (tj. mobilizaciju ljudskih i materijalnih snaga zemlje u oružanu borbu), koji bi pružio uslove za razvijanje svenarodnog rata. Govoreći jezikom vojne teorije — postavljao se zadatak izrastanja gerile, partizanskog, »malog« rata, u »pravi«, »veliki« rat, u kojem je jedino moguće postići krajnje rješenje — pobjedu.

Ma koliko da se partizanski rat pokazao kao najpodesniji oblik otpora jačem osvajaču, taj oblik oružane borbe nikako nije bio podesan sa stanovišta razvijanja ustanka u uslovima mnogostruke i relativno dugotrajne brojne i tehničke nadmoćnosti neprijatelja. Štaviše, gerila, »mali« ili partizanski rat i ustanak su na prvi pogled međusobno protivrječni. Metode »malog« rata laća se onaj koji nema uslova za odlučujuću bitku, za juriš na osnovne pozicije protivnika, za ustanak.

Trebalo je, dakle, te protivrječnosti pomiriti. Cilj gerile morao je biti ustanak. To ne znači da partizanska akcija nije mogla imati i svoje padove i oseke, pa i privremene krize, ali u cjelini uzev, ona je morala konstantno bilježiti nove uspjehe i razvijati se po uzlaznoj liniji. Jer, ustanak je nespojiv sa odbranom, »odbrana je smrt oružanog ustanka«, ofanzivni duh i inicijativa su bitni sastavni dijelovi pojma ustanak.

Vojna teorija nije pružala na to pitanje pozitivan odgovor. Ona je partizanski rat kvalifikovala kao podesan oblik otpora jačem osvajaču, kao izuzetno koristan pomoćni oblik borbenih dejstava na privremeno okupiranoj teritoriji, u pozadini protivničkog fronta, ali ne kao i oblik borbe koji može dostići takav stepen da izraste u rat za konačno rješenje.

Izrastanje partizanske akcije u ustanak, a ovog u oslobodilački i revolucionarni rat — to je duboki unutrašnji smisao jugoslovenskog narodnooslobodilačkog rata, ona crvena nit koja se kontinuirano proteže u cijelom njegovom toku. Pri tome je od posebnog interesa naglasiti da se iz partizanske akcije u Jugoslaviji razvio svenarodni rat još u onom periodu kada je neprijatelj raspologao brojnim i tehnič-

kim preimućstvima i kada je bio u mogućnosti da kontroliše najznačajnije centre i objekte ili da se efikasno bori za preotimanje onih koje je izgubio.

S te tačke gledišta taj rat bi se mogao podijeliti u tri karakteristične etape razvitka: prvu — od početka oružane borbe do stvaranja Narodnooslobodilačke vojske i Avnoja, krajem 1942. godine, drugu — koja bi zahvatala 1943. i prvu polovinu 1944. godine i treću — završnu etapu rata.

Prva etapa počinje pripremama za oružanu borbu. To je period preorijentacije KPJ na ratno stanje. U njenim rukovodstvima stvaraju se vojni komiteti, a sve organizacije su angažovane u sprovođenju raznovrsnih mjera, uključujući na prvom mjestu stvaranje partizanskih odreda.

Već u načinu pripremanja i stvaranja prvih partizanskih odreda otkrivamo presudan uticaj političkih koncepcija oružane borbe. Prije svega, KPJ je stvaranje partizanskih odreda i razvijanje partizanske borbe prihvatila kao svoj najznačajniji zadatak, podređujući mu sve druge oblike svoje aktivnosti. Ona je u partizanske odrede poslala svoje najbolje kadrove, a u njenim rukovodstvima formirani su od najistaknutijih rukovodećih kadrova partizanski štabovi. Na čelo Glavnog štaba NOPOJ došao je generalni sekretar KPJ Tito. Takvo jezgro vojne organizacije, koje se neposredno oslanjalo na aktivnost cijele partije i svih snaga koje su bile pod njenim uticajem, bilo je garancija da će partizanska akcija postati stvarnost i da će se ona razvijati uprkos izvanredno nepovoljnim uslovima.

Od ne manjeg značaja bila su i nastojanja KPJ da oružana borba dobije najširu političku osnovicu. Tu osnovicu u užem smislu činile su sve organizovane snage doratnog revolucionarno-demokratskog pokreta (od odbora radničkog jedinstva po fabrikama i preduzećima i raznih drugih radničkih stručnih, kulturnih, prosvjetnih i drugih društava, kojima je rukovodila ilegalna KPJ, raznih staleških i drugih organizacija, Narodne pomoći do Skoja i masovnog omladinskog antifašističkog pokreta). Odmah poslije aprilskog rata na toj osnovi počinju izrastati organizacije narodnooslobodilačkog pokreta koje sav svoj rad potčinjavaju interesima oružane oslobodilačke borbe. Postavljene na još širu političku osnovu, one okupljaju nove snage naroda i izrastaju u sve moćniji faktor razgaranja ustanaka. S obzirom na to ni trenutni neuspjesi i porazi pojedinih partizanskih odreda nisu mogli dovesti do konačnog prekida oružane borbe. S druge strane, uspješne oružane akcije bile su bitni faktor jačanja političke osnove oslobodilačkog pokreta.

Tako postavljena partizanska akcija nije bila jedan od oblika pokreta otpora okupatoru, već osnovni oblik borbe kome su bili podređeni svi drugi oblici akcije koje je KPJ razvijala. Ako bismo se, radi reljefnijeg isticanja te činjenice, željeli poslužiti metodom komparacije, onda ne bismo morali uzimati primjere iz pojedinih zemalja okupirane Evrope, u kojima je oružana borba bila samo jedan od oblika pokreta otpora. Poučan je primjer s makedonskom organizacijom KPJ baš iz ovog početnog perioda. Tadašnji Pokrajinski komitet ove organizacije odbacio je političku liniju KPJ i prihvatio koncepciju CK Bugarske radničke partije, u kojoj je oružana borba u obliku tzv. komitskih družina — malih i malobrojnih oružanih grupa koje bi se bavile sitnim akcijama, a oslanjale na mrežu jataka bila samo jedan od oblika djelatnosti na liniji pripremanja »za odsudni trenutak«.

Odlučan kurs na oružanu borbu i postavljanje oružane partizanske borbe u prvi plan cjelokupne aktivnosti KPJ nije isključivalo primjenu i drugih, najraznovrsnijih oblika aktivnog otpora. Štaviše, svi mogući oblici borbe — od diverzija i sabotaža do štrajkova, protesta, demonstracija i svakodnevnih sitnih oblika ispoljavanja antiokupatorskog raspoloženja, prihvaćeni su kao logičan put pripremanja i uvođenja širih slojeva naroda u odlučnije okršaje, sve do prihvatanja oružja. Tako usmjeravana ova šarolika antiokupatorska aktivnost vodila je brže ili sporije masovnom oružanom ustanku. Otud i veoma bogata borbena aktivnost u okupiranim centrima i industrijskim rejonima (sabotaže, diverzije, atentati, itd.), osobito tamo gdje partizanska borba nije primila šire razmjere.

Da bismo izložili osnovne karakteristike prve etape rata najbolje je da počemo od najvažnijih autentičnih dokumenata. Za početni period ove etape svakako je najznačajniji Titov članak objavljen u prvom broju Biltena Glavnog štaba NOPOJ 10. avgusta 1941. pod nazivom »Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda«. Citiraćemo iz tog temeljnog dokumenta ona mjesta koja su od posebnog interesa za našu temu:

»Narodnooslobodilački partizanski odredi u svim oblastima Jugoslavije... imaju glavni svoj cilj: *oslobođenje naroda Jugoslavije* od okupatora i borbu protiv domaćih okupatorskih agenata...

Partizanski odredi zovu se narodnooslobodilački i zbog toga što to nisu borbene formacije bilo koje političke partije... *već su to borbeni odredi naroda Jugoslavije*, u kojima treba da se bore svi rodoljubi...

U toj opštoj borbi sa neprijateljem naših naroda partizanski odredi imaju mnogobrojne zadatke. Oni moraju rušiti sve objekte koji služe fašističkim osvajačima... oni moraju svim silama onemogućiti okupatore da oduzimaju seljacima žito, stoku i ostale namirnice... Partizanski odredi moraju onemogućiti ubiranje poreskih i drugih dažbina...

moraju, sa oružjem u ruci, braniti naselja, gradove i sela od fašističkih zulumata...

... moraju neumorno razvijati otpor naroda, dižući narodne ustanke i stavljajući se na čelo tih ustanaka kao borbena jezgro...

Pri stvaranju partizanskih odreda ne smije se biti tjesnogrud, već dati mogućnost široke inicijative za stvaranje partizanskih odreda...<sup>1</sup>

(sve podvukao P. M.).

Konačni cilj oružane borbe partizana — »oslobođenje naroda Jugoslavije« — bio je, dakle, istaknut na prvo mjesto. Ali iz onoga kako su postavljeni neposredni zadaci partizanskih odreda očividno je da su oni na putu za ostvarivanje toga cilja samo »borbeno jezgro« za razvijanje opšteg narodnog ustanka.

Ovdje treba zapaziti onaj faktor po kojem se ta konkretna partizanska akcija od početka izdvajala po koncepcijama i karakteru od klasične gerile, od »malog« rata. Uništiti okupatorsku patrolu, žandarmerijsku stanicu, neku manju vojnu posadu i sl., znači uspjeh partizanske akcije. U »normalnim« uslovima, kada je partizanski rat pomoćni oblik borbe u odnosu na glavne snage armije na frontu (bilo da je riječ o vlastitoj ili savezničkoj armiji), partizanska jedinica bi se poslije takvog uspjeha obično povukla, ona bi »iščezla« i pripremala se u svojoj bazi za novu akciju. Takva oružana akcija u jugoslovenskom slučaju značila je, međutim, samo jednu stranu uspjeha. Partizanski odredi imali su zadatak da, uništavajući okupatorska uporišta, stvaraju uporišta oslobodilačkog pokreta, da budu propagandisti ciljeva oružane borbe, jednostavno — da oni budu u narodu. Otud je pojam partizanske akcije od početka uključivao pored oružanog dejstva i najraznovrsnije oblike političke aktivnosti — konferencije, zborove, demonstracije, itd. To je bio put mobilizacije masa u ustanak, put stvaranja njegovih uporišta u narodu. Otud već od početka i kurs na stvaranje oslobođenih tertiorija. Partizanski odredi su svuda gdje je to bilo moguće zadržavali pod svojom kontrolom zauzeta naselja. Takve teritorije, političkim radom i stvaranjem odgovarajućih organizacija, pretvorene su u baze za uspješno vođenje rata, što znači da su od početka primale osnovne odlike državne organizacije. O tome kakve su bile koncepcije KPJ u pogledu izražavanja partizanske borbe u permanentni oslobodilački rat kazuje prvi pisani dokument o narodnooslobodilačkim odborima, objavljen u prvom broju užičke »Borbe«, organa KPJ, od 19. oktobra 1941. Tamo se, između ostalog, kaže:

»Naš narod se nalazi danas u borbi protiv okupatora i njegovih domaćih slugu, raznih Nedića, Pavelića, Ljotića itd., u toj borbi je napregao sve svoje snage. Interesi ove, Narodnooslobodilačke borbe, interesi rata koji danas

<sup>1</sup> Zbornik NOR, II-1, 11-12.

vodimo protiv okupatora i domaćih izroda koji mu služe, zahtevaju da se sve stavi u službu fronta, da se unište sve baze neprijatelja, a našim borcima obezbedi sigurna pozadina u oslobođenim oblastima. Prema tome, potrebno je ujediniti čitav narod, sve društvene redove, sve što pošteno i slobodoljubivo diše, u naporu da što pre uspešno završimo narodnooslobodilačku borbu; potrebno je organizovati službu frontu i čitav život pozadine u interesu fronta. Zato je potrebno stvoriti posebne, nove organe, organe narodne vlasti. A ti organi, to su narodnooslobodilački odbori. Već samo njihovo ime jasno pokazuje njihov cilj: organizovanje pozadine u službi fronta, organizovanje svega u interesu narodnooslobodilačke borbe...

Narodnooslobodilački odbori jesu, dakle, privremeni nosioci vlasti. Oni to moraju, ukoliko negde nisu, i istinski postati. Jer, to je jedini način i jedini put *da se sav narod mobilize u interesu fronta, da se zemlja pretvori u ratni logor* (podvukao — P. M.) iz koga će biti prognane mirnodopske navike i udobnosti. Narodnooslobodilački odbori predstavljaju, zajedno s našim oružanim snagama, osnovno oružje za pobedu pravedne stvari našeg naroda.<sup>2</sup>

Prema tome, partizanski odredi i narodnooslobodilački odbori, kao klice i osnova nove vojske i vlasti, bili su od samog početka ono što je oružanu borbu u Jugoslaviji izdvajalo iz okvira uobičajenog pokreta otpora, iz »malog« rata, »gerile« i utiralo put razvitka te borbe do svenarodnog oslobodilačkog i revolucionarnog rata.

Međutim, sprovođenje takvog kursa u uslovima kakvi su bili 1941. godine logično je nailazilo na ozbiljne teškoće, na probleme koji su se činili nesavladivim. Osobito su se manifestovali u dva pravca.

Poznato je da je u nekim krajevima zemlje već uporedo s prvim akcijama partizanskih odreda došlo do masovnog ustaničkog talasa. Ubrzo je sama praksa pokazala da ostvarene uspjehe nije bilo moguće trajno očuvati, mada je u narodu pa i u rukovodstvima bilo iluzija pa i tendencija da se osvojene pozicije održe. Otud i pojave prihvatanja frontalnih borbi u kojima su brzo dolazila do izražaja preimućstva protivnika, koji je slamao ustaničke frontove i reokupirao oslobođene teritorije. Takav ishod izazivao je nesnalaženja i zabune u ustaničkim rukovodstvima. Javljalo se shvatanje da je kurs na ustanak bio preuranjen, da je potrebno vratiti se gerili i nastaviti partizanske akcije sve do povoljnih uslova za ustanak koji će se formirati kada dođe do odlučujuće prekretnice u odnosu snaga. Centralni komitet KPJ je odlučno ustao protiv takvih shvatanja. Ilustracije radi ovdje ćemo citirati dio njegovog pisma Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru 10. novembra 1941:

»Vi ne vidite da između partizanskog rata i narodnog ustanka nema nikakve suprotnosti, nego nasuprot, da je partizanski rat u našim prilikama samo forma narodnog ustanka«. I dalje: »... jasno je da je pogrešno i vaše suprotstavljanje krupnih akcija, narodnog ustanka, sitnim akcijama, za koje vi

<sup>2</sup> Istorijski arhiv CK KPJ, tom I, knj. 1, 1949.

kažete da rasparčavaju snage. Male akcije u partizanskom ratu vode krupnim, jer one postepeno mobiliziraju sve veće mase. Male akcije uče ljude ratovanju, i to znanje najbolja je garancija da se partizanski odredi neće raspasti u slučaju ako »krupna akcija« ne uspe. Vi ste tu zapali u nekakvo urotničko shvaćanje narodnog ustanka — opet na repu stihijskog raspoloženja naroda. Mi to ne možemo razumeti, kada je potpuno jasno da naš narodno-oslobodilački ustanak neće moći da ide samo po uzlaznoj liniji, nego da će tu biti i pobjeda i privremenih poraza, kolebanja itd. *Pravilno je, dakle, samo shvaćanje narodnog ustanka kao jednog trajnog partizanskog rata, koji će da zahvaća sve veće i veće mase, koji će da zadaje neprijatelju sve teže i teže udarce, koji će da učvrsti savez radnika i osnovnih narodnih radnih masa i koji će konačno dovesti do potpunog uništenja neprijatelja* — paralelno sa akcijom Crvene armije i oslobodilačkih pokreta u Evropi i čitavom svetu. Ako gledate kroz takvu perspektivu, onda mora biti jasno da će tu biti i malih i krupnih akcija.«<sup>3</sup> (podvukao P. M.)

S druge strane, u onim krajevima u kojima se oružana borba, uslijed nepovoljnijih i složenijih objektivnih uslova, razvijala postepnije, javljale su se tendencije da se u početku razvijaju samo sabotaže i diverzije ili da se obrazuju mali partizanski odredi, ali bez težnji da se takvi odredi kroz akcije povezuju s narodom, da tamo stvaraju svoja uporišta, da mobilišu mase u oružanu borbu. Ove tendencije najčešće nisu bile izraz svjesnog odstupanja od linije KPJ, već nastojanje da se nađe najbolje rješenje za primjenu te linije u posebno složenim uslovima, a samo ponegdje i izraz oportunističkih tendencija.

Opasnosti koje su proizilazile iz navedenih i sličnih teškoća uočio je CK KPJ još na početku oružane borbe. Otud Titovo upozorenje u već citiranom članku u Biltenu Glavnog štaba da se ponegdje »zanemarivalo pitanje opšteg narodnog ustanka«, i da je »potrebno hitno likvidirati taj nedostatak, jer u protivnom mogu biti partizani izolovani od masa«. Ta odlučnost u borbi protiv ovih pojava je stalno prisutna u kasnijoj aktivnosti KPJ.

Stepen razvitka oružane borbe u ljeto 1941. godine omogućio je usvajanje prvih opštih mjera radi razvijanja vojne i političke organizacije ustanka. U tom pogledu su od posebnog značaja bile odluke savjetovanja u Stolicama 26. septembra 1941. o stvaranju čvršćih i krupnijih vojnih formacija (četa, bataljona, odreda), o stvaranju ili daljem usavršavanju štabova (bataljona, odreda, pokrajinskih i nacionalnih glavnih štabova i Vrhovnog štaba), o planiranju krupnijih dejstava, posebno o planovima za proširivanje postojećih i stvaranje novih oslobođenih teritorija.

Sprovedenje ovih odluka omogućilo je primjenu složenijih borbenih dejstava. Za oružane snage koje su dostigle taj stepen razvitka bili su karakteristični uspjesi ostvareni za vrijeme tzv. Užičke Re-

<sup>3</sup> Zbornik NOR, III-1, 229.

publike u Srbiji (oktobar-novembar 1941. godine), a zatim tada ili nešto kasnije i u drugim ustaničkim oblastima, izraženi u krupnim partizanskim formacijama i prostranim oslobođenim teritorijama organizovanim na načelima narodnooslobodilačkog pokreta.

Iako su na taj način u početnoj fazi razvitka postignuti značajni rezultati, do realizacije koncepcije o izrastanju partizanske borbe u permanentni, svenarodni rat bio je još dalek put. Mogli bismo reći da je u to vrijeme dostignut onaj stepen u razvitku oružane borbe protiv nadmoćnijih okupacionih snaga koji je uopšte uzev karakterističan za partizanski rat u etapama njegove plime, za što pružaju primjere mnogi partizanski ratovi u ranijoj istoriji. Ubrzo se pokazalo da je okupator bio u mogućnosti da ofanzivnim operacijama nanosi udarce najjačim ustaničkim žarištima, da izaziva oseke i krize ustanka. Dovoljno je da se podsjetimo na tok i rezultate onih uzastopnih neprijateljskih ofanziva od jeseni 1941. do ljeta 1942. na pojedina ustanička žarišta: brojno i pogotovo tehnički nadmoćnije protivničke snage redovno su uspijevale da reokupiraju oslobođene teritorije i da nanesu takve udarce partizanskim odredima koji su vodili njihovom slabljenju, a često i pojavama dezorganizacije, pa i raspadanja.

U stvari su se partizanske snage i po svojoj organizaciji i po svom metodu borbenih dejstava u datim uslovima pokazale nepodesnim za uspješno pariranje okupatorskih ofanziva. Vezane za oslobođenu teritoriju i, još više, nastale u procesu borbe za stvaranje oslobođene teritorije, te snage su i svojom teritorijalnom organizacijom i shvatanjem boračke mase bile logično orijentisane na njeno obezbjeđenje i odbranu.

Tako su se, dakle, javili simptomi krize u organizaciji i taktici partizanskih snaga.

»Kao najjasnije i najbitnije«, pisao je Tito analizirajući iskustva jesenje njemačke ofanzive u Srbiji, »pokazalo se da mi ne možemo vršiti uspješno operacije većih razmjera sa združenim partizanskim odredima i bataljonima«.<sup>4</sup>

Pored pomenutih vojnih faktora pojavu oseka i kriza u ovoj etapi razvitka usloveli su i neki drugi, prvenstveno politički faktori.

Najprije treba istaći uticaj i posljedice okupatorskih represalija, koje su uvijek prateća pojava u naporima osvajača da slomi otpor naroda. Represalije fašističkih okupatora posebno su bile karakteristične po masovnosti i svireposti. Fašističke trupe ostavljale su iza sebe pustoš — uništavale su naselja, a stanovništvo masovno ubijale ili odvodile u logore smrti. Povlačenje partizanskih snaga, gubitak oslobođenih teritorija i represalije vodile su demoralizaciji. Mase

<sup>4</sup> Tito, *Govori i članci*, Zagreb, 1959, knj. VI, 304.



su gubile perspektivu i pokazivale spremnost da prihvate poziv »na red i mir«, uz obećanje da će im biti pošteđen život i imetak.

Drugi značajan faktor bila je akcija snaga domaće buržoazije, koja je dovela u pitanje ostvareno jedinstvo ustaničkih masa, pružajući im mogućnu i za takve uslove relativno prihvatljivu alternativu. Okupatorske ofanzive i represalije iskoristile su one snage domaće buržoazije koje su na riječima bile protiv okupatora, ali i protiv oružane borbe, ističući da je u datim uslovima borba preuranjena, da će donijeti nepotrebne žrtve, da se za nju treba pripremati, da se sudbina jugoslovenskih i svih drugih okupiranih naroda rješava u ratu između velikih sila, itd. Paralelno s tim razvile su antikomunističku propagandu, optužujući KPJ da je pošla u avanturu da bi ostvarila ne oslobođenje, nego neke svoje posebne ciljeve. Od ovakve aktivnosti do otvorenog, oružanog napada na partizanske snage bio je samo jedan korak. Bio je to pokušaj pretvaranja oslobodilačke borbe u građanski i bratoubilački rat, u čemu je prvorazrednu ulogu imao četnički pokret.

Uprkos nastalim krizama i osekama, KPJ nije smatrala da je mogućnost realizacije njene koncepcije ustanka i oslobodilačkog rata dovedena u pitanje. Obrnuto, činjenica da okupatoru i snagama domaće buržoazije nije uspjelo da uguše ustanak, da su se svuda održale brojnije ili manje brojne partizanske snage i da su nastavile s borbenim dejstvima, pokazivala je da se ustanak stabilizovao i da je oružanu borbu moguće nastaviti. Sem toga, upravo su tada došli do izražaja oni faktori koji su isticali preimućstvo narodnog rata. Mislimo, prije svega, na sljedeće: prvo, dok je okupator koncentrisao snage protiv pojedinih ustaničkih žarišta, partizanska akcija zahvatila je nove oblasti u kojima su stvarane nove oslobođene teritorije i nova uporišta ustanka; drugo, dok su okupacione komande živjele u uvjerenju da su zadale uništavajući udarac nekim ustaničkim žarištima, ova su, za okupatora opet iznenađujuće, oživljavala novom snagom; treće, već pri kraju 1941. došlo je u organizaciji i u metodu dejstava partizanskih snaga do takve evolucije da će one ubrzo izmjeniti fizionomiju jugoslovenskog ratišta i sebi osigurati bitna preimućstva u sljedećim etapama.

Pod uticajem tih faktora okupator je bio prinuđen da razvlači svoje snage i da priprema nove ofanzivne operacije. Uslijed tako dinamičkog razvitka on će sve više osjećati pomanjkanje vlastitih trupa na jugoslovenskom ratištu. Dok je ulagao napore da u jednoj oblasti povрати izgubljene pozicije, u drugim ih je gubio. Ofanzive i represalije nisu mogle biti faktori koji bi trajno jačali njegov uticaj, već obrnuto — jačali su svijest naroda o neophodnosti borbe i otpora.

Širio se uticaj narodnooslobodilačkog pokreta na okupiranim teritorijama i u gradovima. Sve je bio veći broj onih na koje su se u razvijanju raznovrsnih oblika borbene aktivnosti u okupiranim gradovima mogle osloniti organizacije KPJ i narodnooslobodilačkog fronta. Konstantno se sužavala baza okupacionog sistema, kvislinških režima i raznih grupacija kolaboracionističke domaće buržoazije. Ovakve tendencije razvitka, koje su se već počele manifestovati u prvoj etapi oružane borbe, bili su značajan faktor stabilizacije ustanka i osnova za razvijanje njegove vojne i političke organizacije.

Moglo je i moralo u datim uslovima da dođe do pojava mjestimičnog zastoja, pa i oseka i kriza u razvitku ustanka, ali takve pojave nikako nisu smjele voditi zaključku o nemogućnosti izrastanja partizanskog rata (gerile, »malog« rata) u »pravi« i »veliki« rat. Takav zaključak vodio bi rješenjima koja su u oblasti ratne prakse bila poznata i ozakonjena: pod pritiskom nadmoćnijeg neprijatelja vratiti se na one početne oblike partizanske organizacije i taktike što će omogućiti »iščezavanje« i čuvanje jezgra »gerile« koja će u povoljnijim uslovima ponovo razviti akciju. Ako situaciju u prvim velikim neprijateljskim ofanzivama posmatramo s vojne tačke gledišta, vidjećemo da se primjena takvog rješenja logično nametala. Međutim, prihvatiti ga značilo bi priznati nemogućnosti realizacije postavljene koncepcije o razvijanju svenarodnog rata, značilo bi vraćanje koncepciji o pripremama za ustanak »kad za to dođe vrijeme«, tj. kada Sile osovine budu odlučno tučene na glavnim frontovima.

Jednom riječju, trebalo je naći takva rješenja koja će na zadovoljavajući način otkloniti mogućni raskorak između politike i strategije čiji su simptomi bili na pomolu.

Ovdje je pravo mjesto da analizu pronađenih rješenja počnemo sa Titovom mišlju: »Naša vojna strategija i taktika izgrađivana je na osnovu revolucionarne političke linije CK KPJ«. <sup>5</sup>

Jasna politička linija KPJ osvijetlila je put rješavanja problema u oblasti vojnog djela. Ona je sama po sebi isključivala mogućnost takvih rješenja koja bi borbu protiv okupatora zadržala u okvirima i na nivou »gerile«. Dileme su se u određenoj fazi razvitka javile samo u pogledu iznalaženja odgovarajućih konkretnih rješenja na putu razvijanja svenarodnog rata. I tada, kao i obično, nova rješenja nisu bila plod mašte, već su otkrivana u samoj praksi, iz stečenih iskustava. Iskustvo iz Srbije, kaže Tito,

»... pokazalo je da oružani ustanak treba razvijati ne samo u širinu, u masovnost, tj. kvantitativno, već i kvalitativno. Pokazalo se da se mora preći

<sup>5</sup> N. d., 229.

na stvaranje pravih vojnih jedinica, sposobnih da napuste svoju teritoriju i da ratuju gdje god je potrebno, i gdje god im se naredi...«<sup>6</sup>

Gubitkom oslobođene teritorije s centrom u Užicu bila je razbijena i organizacija oružanih snaga nastala u procesu stvaranja te teritorije. Njihovo jezgro sačuvano je primjenom jednog sasvim novog postupka — odstupnog manevra na drugu teritoriju, na kojoj su vladali drugačiji, uobičajeni odnosi, koji su omogućili da se taj manevar pretvori u vlastito nastupanje i stvaranje nove oslobođene teritorije. Tako je iskrslalo jedno novo načelo koje će nešto kasnije Tito formulirati riječima:

»Svaki naš gubitak neke teritorije mora u isto vrijeme značiti dobitak nove, još veće i važnije teritorije.«<sup>7</sup>

Na taj način, mogućnost da okupacione snage trajno preotmu inicijativu pokazala se privremenom. One su i dalje imale podređenu ulogu, a partizanske snage su očuvale inicijativu, namećući svoju volju nadmoćnijem neprijatelju. Ustanak je, dakle, bio i dalje u ofanzivi!

Tako je sama praksa ukazala na put rješavanja nastalih vojnih problema. Međutim, primjena novih postupaka zahtijevala je krupne organizacijske promjene — stvaranje formacija koje ne bi bile vezane za teritoriju i koje bi bile sposobne da ofanzivno djeluju na bilo kom izabranom pravcu.

Nije se, međutim, radilo o prostoj reorganizaciji. Problem je bio daleko složeniji. Imao je i svoju političku dimenziju. Stvaranje takvih formacija pretpostavljalo je spremnost boraca da se dobrovoljno u njih uključe, da napuste svoj kraj, svoje nezaštićene porodice, da prihvate uslove života i borbe, koji su bili puni neizvjesnosti, izuzetnih fizičkih napora, prijetnji gladi i nestašice svake vrste. Takve uslove mogli su da prihvate samo svjesni i odlučni borci. Početak stvaranja tih novih formacija pao je upravo u vrijeme najsnažnije izražene dileme da li nastaviti odlučno oružanu borbu ili se opredijeliti za niže oblike otpora, odlažući ustanak za »povoljnije uslove«. U takvim uslovima rješenje su ponovo iznijeli na svojim plećima komunisti i klasno svjesne snage, koje su činile ogromnu većinu sastava i 1. proleterske i onih brigada koje će poslije nje biti formirane.

Otud je stvaranje tih novih oružanih formacija bio dug proces, srazmjeran porastu spremnosti boraca da se u njih uključe. Naravno, cijeli prethodni razvitak, uključujući stečeno borbena iskustvo, mje-

<sup>6</sup> N. d., knj. III, 357.

<sup>7</sup> N. d., knj. I, 95—96.

re koje je sprovodio Vrhovni štab na izgradnji vojne organizacije i aktivnost KPJ na jačanju moralno-političkog jedinstva partizanskih jedinica, omogućio je postepen prelazak na viši oblik vojne organizacije i složeniji metod borbenih dejstava.

Pogledajmo šta su novo sa stanovišta vojne organizacije i metoda borbenih dejstava donijele brigade.

»Statutom proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada« bili su utvrđeni karakter i zadaci tih novih jedinica. U tom dokumentu se kaže:

»Proleterske brigade jesu jemstvo za uspješnu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu, za uspješnu borbu protiv nacionalnog porobljavanja i ekonomskog ugnjetavanja. Otuda je služba u ovim brigadama najveća čast za svakog pojedinog borca.

Ukazujući na pravilan put borbe i svojim sopstvenim požrtvovanjem, proleterske brigade okupljaju oko sebe sve slobodoljubive i napredne slojeve naroda i na taj način čine jezgro buduće narodne armije.

Brigade su pokretne jedinice koje moraju uvijek biti spremne da djeluju gdje god je to potrebno. Osim toga, sve jedinice u brigadi moraju uvijek biti osposobljene za potpuno samostalne akcije« (podvukao M. P.)<sup>8</sup>

Ovaj statut bio je temeljni dokument za stvaranje brigada na cijeloj jugoslovenskoj teritoriji sve do kraja rata.

Uporedimo li statut sa ranije citiranim »Zadatkom narodnooslobodilačkih partizanskih odreda«, vidjećemo da nije bilo suštinskih razlika u osnovnim zadacima koji su se postavljali pred partizanske odrede i brigade. Zadatak brigada bio je takođe da svojim uspješnim dejstvima i svojim političkim radom pokreću najšire narodne slojeve u oružanu oslobodilačku borbu, tj. mobilizacija narodnih masa u ustanak bio je i njihov prvorazredni zadatak. Razlike su se javljale u metodu ostvarivanja istog zadatka. Brigade kao pokretne jedinice unijele su suštinski nove elemente u metod borbenih dejstava oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta.

Već smo istakli kako su se javljali u samoj praksi elementi tog novog metoda. Podsjetimo se sada na primjere upotrebe od strane Vrhovnog štaba prve i sljedećih brigada: prodor 1. proleterske brigade u istočnu Bosnu, gdje je s mjesnim partizanskim snagama razbila četničke formacije i uspostavila kontrolu nad znatnim dijelom teritorije, pa njen manevar na jug u rejon Foče u vrijeme njemačke januarske ofanzive u istočnoj Bosni, zatim manevar »Proleterske udarne grupe« početkom marta 1942. opet u istočnu Bosnu i, najzad, koncentracija snaga u vrijeme velike okupatorsko-kvislinške ofanzive na tromeđi Crne Gore, Bosne i Hercegovine i obrazovanje grupe proleterskih brigada koja će biti upotrijebljena u po-

<sup>8</sup> Zbornik, NOR, II-1, 134—137.

znatom pohodu za Bosansku krajinu. Bitno je, dakle, uočiti da brigade nisu primale nametnute frontalne borbe s koncentrisanim neprijateljskim trupama koje preduzimaju ofanzivu. One su faktički »iščezavale« pred takvim snagama, ali je to »iščezavanje« uvijek bilo početak njihove ofanzivne operacije na izabranom pravcu. Druhim riječima, brigade su se u svojim borbenim postupcima vratile nekim osnovnim principima partizanske taktike. Međutim, nije se radilo o vraćanju na metode »malog« rata, na »gerilu«. Njihovo »iščezavanje« značilo je očuvanje inicijative i nova ofanzivna dejstva koja su donosila nove pobjede, nove oslobođene teritorije, što je svaki put remetilo odnose na ratištu na štetu okupacionih snaga. Okupator se kao i ranije, u prvoj etapi partizanske akcije, morao zadovoljiti podređenom ulogom, bio je prinuđen da svoje glavne snage uvijek koristi za pariranje protivničkih uspjeha. Ali su sada razlike u postupcima i posljedice po opšti razvoj na ratištu bile očevidne. Već su prva opisana dejstva po svom karakteru i posljedica imala operativni, pa i operativno-strategijski značaj.

Na taj način sama praksa je pokazala da je s brigadama konačno pronađen onaj oblik vojne organizacije koji će osigurati prelom u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Njihovom pojavom postepeno se mijenjala fizionomija borbenih dejstava na jugoslovenskom ratištu, pa utoliko i fizionomija toga ratišta u cjelini. Borbeni postupci brigada značili su kvalitetnu evoluciju partizanske taktike. One se javljaju kao jezgro jedne nove armije koja primjenjuje originalnu ratnu vještinu, sa odgovarajućim taktičkim, operativnim i strategijskim postupcima. Na toj osnovi partizanska borba izrasta u rat, čiji je osnovni atribut armija, a cilj — konačno rješenje.

Cijeli taj proces je išao postepeno. To ilustruju i mnoge mjere koje je preduzimao Vrhovni štab. Da pomenemo samo uputstva o formiranju, unutar teritorijalnih partizanskih odreda, udarnih ili proleterskih bataljona i četa i stvaranje štabova operativnih zona za rukovođenje partizanskim odredima i brigadama na pojedinim teritorijama, zatim proces stvaranja vojno-teritorijalnih organa koji su preuzimali funkcije vojne vlasti na oslobođenim teritorijama u onom stepenu u kom su stvarane pokretne jedinice i nestajali raniji teritorijalni štabovi partizanskih odreda.

Tako je postepeno nastajao originalan i veoma razuđen mehanizam za vođenje rata — od raznovrsnih borbenih organizacija u okupiranim gradovima, preko vojno-pozadinskih organa na oslobođenim teritorijama i partizanskih odreda do jedinica operativne vojske — brigada, a zatim divizija i korpusa, koji će postepeno prekriti

cijelu teritoriju i koji će osigurati aktiviranje ljudskih i materijalnih rezervi naroda za vođenje rata.

Razvijanje i usavršavanje toga mehanizma obilježava proces izrastanja partizanskog rata u permanentni svenarodni rat. To je osnovno obilježje druge etape u razvitku NOR-a.

U razmatranju karakteristika ove etape moramo poći prije svega od činjenice da je početkom 1943. godine strategijska inicijativa u drugom svjetskom ratu prešla u ruke sila antihitlerovske koalicije. To je otvorilo jasnu perspektivu pobjede, ali u isto vrijeme i mnoga pitanja poslijeratnog uređenja koja će sve više izbijati u prvi plan zajedno s protivrječnostima u samoj antihitlerovskoj koaliciji.

Te činjenice, kao i analiza dotadašnjeg razvitka i pobjeda narodnooslobodilačkog pokreta, nametali su zaključak da neposredno predstoji bitka za odlučujući prelom u korist narodnooslobodilačkog pokreta, za odlučujuće pobjede revolucije. To je bio jedino mogući put da narodi Jugoslavije obezbijede pravo da sami odlučuju o svojoj sudbini, da osujete pokušaje nametanja rješenja sa strane, da onemoguće manevre unutrašnje i međunarodne reakcije sračunate na obnovu starog društvenog sistema u Jugoslaviji.

Na pitanje kakvim sredstvima i kakvim metodima treba ići u izvojevanje pretpostavki takvog preloma, bilo je moguće odgovoriti samo na osnovu procjene stvarnog odnosa snaga na jugoslovenskom ratištu. Pogledajmo osnovne elemente za takvu procjenu.

Okupacioni sistem je do kraja 1942. godine bio ozbiljno načet, ali ne i razbijen. Okupator je u Jugoslaviji držao i dalje veoma krupne snage. Bitno je utvrditi da su se te snage još uvijek povećavale. Njemačka će početkom 1943. prebaciti u Jugoslaviju i legionarske divizije koje su prvobitno bile namijenjene istočnom frontu. Ishod bitke za Afriku i situacija u Sredozemlju nagovještavala je mogućnost savezničke invazije na jugu Evrope. Mogućnost njene efikasne odbrane uveliko je zavisila od stanja na Balkanu i posebno u Jugoslaviji. Hitler je još krajem 1942. godine ukazao na opasnosti koje prijete odbrani juga Evrope na jugoslovenskom ratištu u slučaju savezničke invazije. Zbog toga je i naredio izvođenje zimskih operacija u Jugoslaviji, odobravajući i pojačanja njemačkih trupa na njenom ratištu.

Očevidno je da stvaranje NOV i Avnoja i pobjede koje su time bile izražene nisu pri takvom odnosu snaga mogle biti osnova za zaključak da su sazreli uslovi za nametanje protivniku bitaka za konačno rješenje. Oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta mogle su da pobjeđuju samo ako i dalje primjenjuju i razvijaju metod borbenih dejstava iz prethodne etape, ako izbjegavaju primanje

frontalne borbe s glavnim neprijateljskim snagama, ako svojim manevarskim dejstvima i aktivnošću cjelokupnog mehanizma oslobodilačkog rata nameću borbe pod uslovima u kojima će doći do izražaja njihova preimućstva i ako prošire dejstva na cijelu jugoslovensku teritoriju.

Međutim, proces formiranja i izrastanja pomenutog mehanizma, koji je narodnooslobodilačkoj borbi utisnuo pečat svenarodnog rata, doveo je do odlučujućeg preloma na jugoslovenskom ratištu. Razmotrimo elemente toga preloma.

Vidjeli smo da su u prvoj etapi realizovane osnovne pretpostavke za uspješno vođenje rata. Narodnooslobodilački pokret izrastao je u organizovanu vojnu i političku snagu, koja je već, u Narodnooslobodilačkoj vojsci i Avnoju, manifestovala konture nove državne organizacije. U tom smislu je i u prvoj etapi bio ostvaren značajan prelom. Međutim, dovoljno je da bacimo samo letimičan pogled na situaciju u pojedinim dijelovima Jugoslavije pa da uočimo da bitka za narodne mase još nije bila došla do stepena koji bi označio i konačan prelom u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Najjače pozicije je tada imao u zapadnoj i srednjoj Bosni i južnim i centralnim oblastima Hrvatske (Lika, Kordun, Banija, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Dalmacija). Tu je obrazovana jedinstvena oslobođena teritorija sa centrom u Bihaću i razvijenim sistemom narodne vlasti sve do Izvršnog odbora Avnoja. Izrazito jaka i aktivna žarišta sa slobodnim teritorijama i formacijama NOV postojala su u Slavoniji, Sremu, istočnoj Bosni, južnoj Srbiji, Notranjskoj i Dolenjskoj. Međutim, u svim drugim oblastima Jugoslavije trebalo se tek boriti za prelom u korist narodnooslobodilačkog pokreta. To je upravo i bilo izraženo u stvaranju Avnoja i u dokumentima njegove osnivačke skupštine. Drugim riječima, ni u ovoj etapi nisu se u suštini promijenili osnovni zadaci u pogledu razgaranja oslobodilačke borbe i mobilizacije novih snaga, jer još nisu bile iscrpljene sve latentne rezerve u razvijanju svenarodnog rata.

U rješavanju tih zadataka unutar pojedinih regiona išlo se putem koji je već bio trasiran prethodno stečenim iskustvima: sve raspoložive snage bile su angažovane u razvijanju partizanske akcije i u mobilizaciji što širih slojeva naroda u borbi. Međutim, sada su u rješavanju tih zadataka mogle biti upotrijebljene i snage Narodnooslobodilačke vojske. Njihova uloga ovdje je bila dvostruka. S jedne strane, privlačenjem glavnih snaga neprijatelja (što je bilo osobito izraženo u četvrtoj i petoj ofanzivi i u više ofanziva na formacije NOV u drugim oblastima), stvarani su povoljniji uslovi za rasplamsavanje borbe u oblastima u kojima se u prethodnom periodu spo-

rije razvijala, a, s druge strane, ofanzivnim operacijama grupa brigada i divizija NOV u takvim oblastima često su, razbijanjem neprijateljskih snaga i stvaranjem oslobođene teritorije, stvarani uslovi za brz prelom u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Ovo drugo postalo je nova, izvanredno značajna karakteristika strategije narodnooslobodilačkog rata u ovoj etapi. Rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta su u NOV imala onu snagu s kojom su mogla na daleko efikasniji i neposredniji način da utiču na rješavanje najvažnijih vojnih i političkih zadataka, kako u razmjerama pojedinih regiona, tako i na cijelom jugoslovenskom ratištu.

Dok je prodor grupe proleterskih brigada za zapadnu Bosnu u ljeto 1942. bio usmjeren iz oblasti u kojima je nastajala oseka ustanka u zapadne oblasti Jugoslavije, u kojima su tada postojala najjača ustanička žarišta koja su pokazivala tendenciju rasta i stabilizacije, slična ofanzivna dejstva krupnih snaga NOV u 1943. godini, i kad su u pitanju snage kojima je neposredno rukovodio Vrhovni štab i one kojima su neposredno rukovodili glavni štabovi, bila su kao po pravilu usmjerena u oblasti u kojima je trebalo ostvariti prelom u korist narodnooslobodilačkog pokreta.

Prvi plan za takvu upotrebu snaga NOV izradio je Vrhovni štab još krajem novembra 1942. sa idejom prodora grupe divizija iz zapadne Bosne najprije u srednju i istočnu Bosnu, Hercegovinu, i Crnu Goru, a zatim u Srbiju i Makedoniju. Prvi dio plana bio je ostvaren već do početka 1943. godine prodorom divizija NOV u centralnu Bosnu. Dalje operacije morale su biti dovedene u sklad sa situacijom nastalom četvrtom neprijateljskom ofanzivom. Plan je dalje realizovan kao protivofanziva u dolini Neretve iza koje je slijedio prodor u Hercegovinu, Crnu Goru i Sandžak, čime su bili stvoreni uslovi za skori prelom u ovom dijelu zemlje u korist NOP-a. Peta neprijateljska ofanziva odložila je sprovođenje druge etape ove operacije, tj. prodor u Srbiju i Makedoniju. Međutim, sama ofanziva i njen ishod nisu na to odlučujuće uticali. Poslije ove ofanzive, situacija u zemlji se znatno izmijenila. Najvažnije u svemu bilo je to da se Italija nalazila pred kapitulacijom, pa je Vrhovni štab donio novu odluku da težište prenese na razbijanje i razoružanje talijanske okupacione armije, oslobađanje teritorija koje je ona kontrolisala i rasplamsavanje ustaničkog poleta na tim teritorijama u tako povoljnim uslovima. Na ovim načelima korišćene su snage NOV i u okvirima pojedinih zemalja i pokrajina.

Na taj način su se snage NOV u ovoj etapi javljale kao sredstvo strategije u rješavanju osnovnih zadataka koje je postavljala politika radi ostvarivanja konačnog preloma u korist narodnooslobo-



dilačkog pokreta u razmjerama cijele zemlje. Takva njihova upotreba u povoljnim objektivnim uslovima opšteg porasta borbenog i revolucionarnog raspoloženja širokih narodnih slojeva bila je jedan od odlučujućih faktora u izvojevanju prelomnih pobjeda revolucije koje su izražene državnotvornim odlukama Avnoja 29. novembra 1943.

Kakav je bio karakter tih pobjeda?

Prvo, NOV je bila izrasla u snagu koja je mogla, kao ravnopravni partner savezničkim armijama, i u sklopu njihovih zajedničkih napora, izvojevati konačnu pobjedu nad okupatorom i obezbijediti oslobođenje Jugoslavije. Kao takva ona je stekla priznanje sila antihitlerovske koalicije, čije su vrhovne komande prihvatile na toj osnovi saradnju s njenim Vrhovnim štabom. NOV se nije, kao godinu dana ranije, tako izrazito dijelila na glavninu koncentrisanu na jednom, manjem dijelu teritorije i na manje ili više brojne oružane formacije u ostalim dijelovima zemlje. Krajem 1943. njene krupne formacije — grupe brigada, divizije i korpusi bili su raspoređeni gotovo u svim krajevima zemlje. Drugim riječima, na gotovo cijeloj jugoslovenskoj teritoriji bio je postavljen već pomenuti borbeni, vojni mehanizam koji je oružanoj borbi utisnuo pečat svenarodnog rata. To je bio složeni, ali u praksi provjereni sistem borbenih organa i organizacija — od onih u okupiranim centrima i na okupiranim teritorijama do divizija i korpusa NOV, koji je cijelu zemlju, njene ljudske i materijalne resurse na najpovoljniji način aktivirao u oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi. Teško bi bilo na kratko i nabrojati sve elemente toga sistema — borbene i diverzantske grupe, sistem obavještajne mreže, kanale veza, javke i punktove, tajna skladišta, odbore Narodnooslobodilačkog fronta, brojne masovne borbene organizacije, partizanske odrede i diverzantske čete i bataljone, sistem vojne i narodne vlasti, sa narodnim stražama, dopunskim jedinicama i regrutnim centrima — sve do jedinica NOV. Bio je to veoma efikasan i izuzetno specifičan sistem koji je NOR-<sup>u</sup> dao istinski karakter svenarodnog rata.

Drugo, okupacione trupe, iako brojno i tehnički još nadmoćnije, bile su nemoćne da primjenjuju dotadašnje postupke u ofanzivama protiv glavnih snaga NOV i glavnih uporišta narodnooslobodilačkog pokreta, karakteristične po težnji za okružavanjem i uništavanjem. Okupator se pomirio s činjenicom da je prvobitno postavljen okupacioni sistem razbijen i da ga više nije moguće obnoviti. Njegove komande su glavne svoje napore usmjerile na osiguravanje značajnih centara i komunikacija ili su preduzimale povremena dejstva za preotimanje izgubljenih značajnih pozicija od kojih je zavisila odbrana evropskog kopna (jadranska obala i luke, glavne komunika-

cije u njenoj pozadini, najvažnije komunikacije u zemlji uopšte, osobito značajne privredne rejone itd.).

Treće, kvislinške i kolaboracionističke oružane snage više nisu predstavljale ozbiljnog protivnika NOV. Neke od njih, još uvijek brojno relativno snažne (domobranstvo NDH, četnici), održavale su se u osloncu na okupacione trupe. U cjelini uzev, ove snage pretvarale su se sve izrazitije u uporišta kontrarevolucije na koje se oslanjala već poražena buržoazija. Jačanje NOP-a i produbljivanje revolucionarnih procesa bili su svuda dominantna pojava u političkim kretanjima u zemlji. Te procese izražavalo je izrastanje narodnooslobodilačkih odbora u cjelovit mehanizam nove vlasti, a zatim i narodnooslobodilački front koji je okupljao milionske mase odlučne da se bore do konačne pobjede. Njih su manifestovali i novi odnosi među narodima Jugoslavije, uspostavljeni u toku borbe protiv okupatora i domaće izdajničke buržoazije, koji su se karakterisali, s jedne strane, činjenicom da je svaki narod postavio čvrste temelje svoje nacionalne afirmacije i prava da odlučuje svojom sudbinom i da su narodi Jugoslavije, s druge strane, zajedničkom borbom jasno izrazili rješenost da obnove svoju državnu zajednicu, ali na novim osnovama bratstva i ravnopravnosti.

Odlukama Drugog zasjedanja Avnoja 29. novembra 1943. Narodnooslobodilačka vojska postala je i s državno-pravnog stanovišta oružana sila nove Jugoslavije. Kao vrhovno zakonodavno i izvršno tijelo, Avnoj je odobrio i ozakonio sve akte koje je do tada donosio Vrhovni štab NOV i POJ u vezi sa stvaranjem i izgradnjom armije — počev od odluke o zakletvi i zastavi, preko statuta brigada, do odluke o uvođenju činova.

Ovo sankcionisanje NOV kao oružane sile države koja vodi rat za svoje oslobođenje, otvorilo je nove i daleko šire mogućnosti za rješavanje tekućih problema vođenja rata. I dotadašnje i buduće odluke, naredbe i ukazi dobile su snagu zakona. Tu se nije radilo samo o novim odlukama o unutrašnjoj organizaciji oružanih snaga, već i o onim koje regulišu pitanje vođenja rata u najširem smislu, kao što su opšta vojna obaveza i angažovanje zakonskim putem svih materijalnih izvora u službi frontu.

Ratnu vještinu NOV u posljednjoj etapi karakteriše smjena strategije iscrpljujućeg partizanskog rata strategijom koja ide za konačnim rješenjima. Taj je proces otvoren u periodu kada odnos snaga još nije bio do tog stepena izmijenjen da bi se smatrao izrazito povoljnim po NOV. Još početkom 1944. godine taj odnos je u broju vojnika bio 2:1 u korist okupatora (600.000:300.000) i tek krajem 1944. godine broj vojnika je izjednačen (500.000:500.000).

Opšta situacija u proljeće 1944. godine pred NOV je imperativno nametala nove zadatke. Bilo je od presudnog značaja da li će ona zaista primiti na sebe i sa uspjehom obaviti ulogu partnera savezničkim snagama u slamanju njemačke odbrane na jugu Evrope. Od toga je zavisilo angažovanje snaga zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza na tom dijelu evropskog ratišta, a samim tim i sudbomosno pitanje po jugoslovenske narode — stepen do koga će se vladama sila antihitlerovske koalicije stvoriti uslovi da utiču na unutrašnja rješenja u Jugoslaviji. Rukovodstvu nove Jugoslavije bilo je jasno da se stvarna garancija tekovina revolucije i njeno dalje razvijanje može osigurati samo ako narodi Jugoslavije dovedu do pobjedonosnog završetka svoju oslobodilačku borbu. To, prije svega, znači da je NOV morala da bude na visini zadataka koji su se u ovoj etapi, s obzirom na tok drugog svjetskog rata, pred nju postavljali. U konkretnoj situaciji ona je morala da preuzme dio fronta od Jadranskog mora do Dunava, da na tom frontu veže i konačno razbije njemačke trupe i da tako ispuni ulogu spona između savezničkog fronta u Italiji i fronta Crvene armije na sjeveru Balkana.

Zbog toga, još u proljeće 1944. godine, Vrhovni štab koncentriše pažnju na one najvažnije pravce na kojima je moguće izvojevati odlučujuća rješenja u prvoj fazi završnih operacija. Na prvom mjestu bila je to Srbija. Nastupanje južnog krila Crvene armije, prisustvo Grupe armija »E« u Grčkoj, odlučujući značaj strategijskog položaja Srbije na Balkanu (komunikacije i mogućnost formiranja njemačkog južnog fronta) i mahinacije unutrašnje i međunarodne reakcije sa četničkim pokretom koji je još uvijek imao pozicije u dijelu Srbije — sve je to upućivalo na zaključak da težište NOV mora biti usmjereno u tom pravcu. S tim je bilo vezano i pitanje oslobođenja Makedonije i Crne Gore. Krupan značaj dobila je i Dalmacija, kako zbog perspektive razvitka operacija u drugoj fazi (za konačno oslobođenje cijele zemlje), tako i zbog stabilnijih pozicija u odnosu na zapadne savezničke sile.

Tok i karakteristike ovih operacija nećemo ovdje detaljnije prikazivati. To već zapravo izlazi iz okvira naše teme, jer smo u najkraćim crtama sagledali proces izrastanja partizanskog u svenarodni rat. Ima tu, međutim, još nešto što treba posebno istaći baš sa stanovišta šireg razmatranja onoga što smo označili kao svenarodni rat. Sada, na početku ove etape se više nije radilo ni samo o tome da NOV prenosi dejstva u one oblasti u kojima je NOP zaostajao i u kojima je ofanzivno dejstvo njenih krupnijih snaga bilo od odlučujućeg uticaja za postizanje preloma u korist NOP-a, već o tome da ona protivniku nametne bitku koja bi i po prostoru i po vremenu imala rje-

šavajući značaj za cijelo jugoslovensko ratište. Takvo svojstvo imala je, kao što je poznato, bitka za Srbiju. Pri tome je od značaja da uočimo da je NOV ušla u ovu bitku primjenjujući svoj dotadašnji metod borbenih dejstava, potvrdivši time i vrijednost toga metoda i svoje dotadašnje organizacije. To pokazuju sve etape ove bitke — počev od priprema snaga, izvođenja koncentracije (u istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Sandžaku), prodora u Srbiju (u uslovima ofanzivnih operacija njemačkih trupa na koncentracijskim prostorijama radi sprečavanja prodora u Srbiju) do manevarskih operacija kroz oblast zapadne Srbije i Šumadije. Na taj način, dok su njemačke trupe zadržale pozicije u dolini Zapadne i Južne Morave, grupacija NOV je ovladala centralnim dijelom Srbije, odakle je, spojivši se s trupama Crvene armije, prešla u napad na Beograd. Time je bio ostvaren najvažniji strategijski zadatak ove etape operacija. NOV je oktobra 1944. postala gospodar glavnog strategijskog čvora — Beograda i mogla je odmah da nastavi operacije za potpuno oslobođenje Srbije. To je još jednom potvrdilo valjanost sistema svenarodnog rata.

Sličnim postupcima su snage NOV osvajale jednu poziciju za drugom u Dalmaciji i na njenim otocima. Interesantno je kako su raspored snaga i uopšte vladajući odnosi na tom dijelu ratišta, stvoreni dotadašnjim dejstvima jedinica NOV, omogućili u neslučajnim razmjerama slobodu manevra u izvođenju završnih dejstava. Iako je odnos snaga i ovdje išao znatno u korist okupatora, koncentracijom snaga NOV uspešno je izvođena jedna operacija za drugom: za oslobođenje srednjedalmatinskih otoka (septembar), stonska operacija i oslobođenje južne Dalmacije (oktobar), za oslobođenje srednje i sjeverne Dalmacije (kraj oktobra i početak novembra), kninska operacija (decembar) i, najzad, početkom 1945. godine mostarska operacija. Slično su se razvijala i završna dejstva za oslobođenje Makedonije i Crne Gore.

Poslije oslobođenja Srbije, Makedonije, Crne Gore i Dalmacije krajem 1944. godine, situacija se na jugoslovenskom ratištu sasvim razbistrila. Dijelovi Crvene armije, koji su učestvovali, po sporazumu maršala Tita i komande Crvene armije, u borbama za oslobođenje dijela Srbije napustili su teritoriju Jugoslavije, pa je tako NOV preuzela cijeli front na jugoslovenskom tlu. Time je NOV u cjelosti odgovorila zadacima koje je pred nju postavila u ovoj etapi politike. Njene pobjede značile su punu stabilizaciju nove Jugoslavije, posebno u odnosu na ishod bitke za njeno međunarodno priznanje koja je bila izuzetno teška i složena.

U toku pomenutih operacija tekao je proces organizacionog prilagođavanja oružanih snaga novim uslovima vođenja rata. Dovo-

ljno je da pomenemo izrastanje u toku tih operacija formacija NOV u krupnija strategijska tijela, koja su se pokazala neophodnim za takva dejstva (npr. stvaranje prve armijske grupe sastava od 14 divizija). Krajem 1944. i početkom 1945. prelaskom na frontalna dejstva, glavna snaga NOV formirana je u armije.

I sam prelaz na pretežno frontalni oblik borbenih dejstava znatnih snaga NOV, iako je uslijedio uporedo s reorganizacijom i stvaranjem odgovarajućih formacija rodova, vidova i službi, koje su tada u cjelini uzev doživjele veliki skok naprijed, pokazuje da je NOV u dotadašnjem razvitku svoje organizacije i svog metoda borbenih dejstava izrasla do tog stepena da takav prelaz za nju nije značio promjenu koja bi izazvala krupnije poremećaje i potrese. To samo još jednom potvrđuje da je stvaranje i razvoj NOV od početaka oružane borbe do završnih operacija rezultat jednog kontinuiranog i logičnog procesa.

Najzad, pažnju zaslužuje i završna faza operacija za konačno oslobođenje u proljeće 1945. godine, prije svega što su te operacije izvođene kombinacijom dejstava snaga sa fronta i iz pozadine, pri čemu su 1, 2, 3. i 4. armija dejstvovala, primjenjujući načela frontalne borbe, a snage na teritoriji Hrvatske i Slovenije metod karakterističan za prethodnu etapu. Jugoslovensko ratište je na taj način u završnoj fazi dobilo onu fizionomiju koja je najpovoljnija za armiju koja teži oslobođenju svoje zemlje — snagama na frontu sadejstvovala su krupne formacije u pozadini neprijatelja, koje su do najvećeg stepena paralisale efikasnost njegove odbrane.

*Pero MORČA*